

Шлягер «жовтої» історіографії в Росії (думки з приводу книг О. Бушкова та А. Буровського)

Юрій Мицик

*Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.
Випуск 5. – Харків: ФріМайнд, 2001. – С. 147-171.*

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

**ШЛЯГЕР «ЖОВТОЇ» ІСТОРИОГРАФІЇ В РОСІЇ
(ДУМКИ З ПРИВОДУ КНИГ
О. БУШКОВА ТА А. БУРОВСЬКОГО)**

На книжкових розвалах усе частіше можна надібати на книгу красноярського письменника Олександра Бушкова «Россия, которой не было», написану в 1997 р.¹ Уже на її обкладинці вміщено суперлятиви про Бушкова та його книгу («Александр Бушков — самый издаваемый российский автор, «король русского боевика»...) У такому ж дусі написана й післямова до книги кандидата історичних, доктора філософських наук, професора Красноярського держуніверситету Андрія Буровського «Россия, которой не было: взгляд гения» (I, 589—594. Тут і надалі посилання в дужках у тексті на відповідне видання. — Ю. М.). За його словами, Бушков — «удивительным образом ухитряется оказаться на передовом рубеже современной науки... опять оказывается провозвестником самых новых методов исторического исследования», його книга — «своего рода эталон добросовестного исторического исследования». Відчуваючи можливу негативну реакцію читачів («у кого-то высказывания автора вызовут гнев и прочие непохвальные чувства»), Буровський підкреслює, що «книга А. Бушкова прекрасно аргументирована. По каждой теме привлечено множество источников, и каждый источник исчерпывающе проанализирован». И хоча Буровський прохоплюється, що Бушков «не профессионал», тим не менше він поспішив стати його співавтором².

Пригляньмося ближче до першої книги Бушкова. Спочатку її автор силе компліменти на адресу тих, хто взяв до рук його книгу («сей труд» розрахований «на... тех, кто не чурается дерзкого полета фантазии, тех, кто старается доискаться до всего своим умом и рабскому следованию «авторитетам» предпочтет здравый смысл и логику»(I, 5). Щиро кажучи, не уявляю собі книгу з хірургії з такою передмовою, бо не уявляю собі бажаного лягти під ніж хірургаромантика, який всупереч авторитетам почав би вирізати апендицит, почавши з gland. Далі йде звичайний авторський «треп»: рефлексії на історичну тему, «курьезы и анекдоты»(I, 18—24), щире здивування з тієї okazji, що, виявляється (о, відкриття!), в часи революції

1917 р. жили люди з прізвищами Собчак, Рибкін; автор вихваляє фангаста Станіслава Лема та гумориста Джерома К. Джерома, категорично виступає проти повернення Москвою награвованих у Німеччині культурних цінностей (до речі, туди потрапили й награвовані перед тим гітлерівцями культурні цінності з Польщі, Голландії, України, Білорусі), переповідає різні цікавинки, урешті зупиняється на відкритті Америки.

Перша книга Бушкова охоплює широкий часово-територіальний простір: тут і Київська Русь, тут і Берія. Бушкову навіть тіснувато в тих широких (аж занадто!) географічних кордонах, якими він окреслює Росію, він впевнено судить і про експедиції Колумба, і про польські справи, і про татарські орди... Навіть з огляду на відносно великий обсяг книги тут даремно шукати глибокого дослідження всього спектру проблем, які зачіпає автор. Немовби генеральний інспектор, мчить він галопом не лише по Європі, але й по Азії та Америці, знаходить масу «непорядков» і «нестроєний» в істориків-професіоналів і, добре вилаявши останніх, пропонує СВОЮ візію минувшини.

Оскільки я історик-професіонал, то «візіями», яких предостатньо гуляє по світу останнім часом, мене не здивуєш. Усе ж історія є наукою, а не родом художньої літератури чи сценічного мистецтва. Із цієї самої причини мені замало почути від автора чергового опусу на історичну тематику, навіть некоронованого короля «русского боевика», слова художника: «Я так бачу!», а треба ще й розглянути його методику історичного дослідження, якщо про таке взагалі можна говорити, проаналізувати його джерельну базу, способи здобуття достовірної інформації про минуле і т. д.

Із цих самих причин я не буду зупинятися на авторських версіях щодо того, як могли б розвиватися історичні події, якби в історії щось трапилося не так, як воно трапилося (див., наприклад, розділи «Виртуальність-1: тиара над Росією», «Виртуальність-2: полумесяц над Росією» (1, 67—91), розділ 29 другої книги «Историческая виртуальность» та інші). У принципі, подумати над цим не гріх. Кожен може мати своє уявлення про те, що сталося б, якби Володимир Святий прийняв християнство не з Константинополя, а з Риму, Каплан вбила Леніна у 1918 р., Іван IV помер на початку свого правління, а кораблі Колумба чи Васко да Гама загинули через шторм... Таких «якби» можна множити до безкінечності й так само без кінця можна множити й ймовірні варіанти розвитку подій. За цими «якби» легко загубити

й самий об'єкт дослідження, тобто ту історію, яка реально відбулася. Якщо так уже кортить помріяти про те, як воно могло б бути й написати на тему про віртуальні варіанти історичного розвитку «гроссбух», то треба чесно визнати, що це може стати бестселером на книжковому ринку, навіть цінним літературним твором, але аж ніяк не історичним дослідженням.

Стрижень роботи й майже третина її змісту — розділ «Призрак «Золотої Орди»» (с. 98—287). Велика увага приділяється також «Смутному часу» та Петру I, значно менша — Київській Русі, Петру III, Павлу I та декабристам. Заключні 100 сторінок книги присвячено історії Росії ХХ ст. Одряду скажемо, що у автора «легкість в мыслях необыкновенная», розповідь ведеться у розв'язному тоні всезнаючого іронічного співбесідника, який з читачем на короткій нозі, часто вживаються щодо середньовіччя словечка на зразок «рекет», що повинно мати, як вважає автор, комічний ефект. О. Бушков весело поплескує по плечах і потріпує за вуса літописців (але не всіх!), зате відігрується на сучасних істориках — професіоналах, які майже всі ходять у нього в «постыльях».

При написанні своєї книги автор керувався принципом: «Хоч гірше, аби інше», відштовхуючися від домінуючих у Російській Федерації концепцій, які увійшли в тамтешні підручники з історії. Так, у російській історіографії домінує негативне ставлення до Петра III, Павла I, Миколи I, і майже апологетичне до Петра I та декабристів. Бушков у коротеньких сюжетах відповідно переставляє знаки та акценти, ще й для більшого епатажу розставляє суто журналістсько-бульварні акценти: «Гестапо Павла Пестеля» (I, 463), «к Николаю Павловичу у меня претензия одна — мало повесил (декабристов. — Ю. М.)» (I, 465). Якби справа цим обмежилася, то я навряд чи взявся б за перо. Це *ваша*, московська історія, якою нас Москва насильно годувала, забороняючи нашу, розбирайтеся без нас у тому, який московсько-петербурзький тиран кращий, а який гірший. Нам *ваша* історія цікава лише в тій мірі, в якій вона стосувалася нас, українців.

Але автор і його співавтор не обмежуються своїм «атечеством». Їм є діло й до нашої Батьківщини, до проблем, які посередньо чи безпосередньо її стосуються. Тим більше, що О. Бушков у деяких випадках (розділ «Призрак «Золотої Орди»») розгортає «супероригінальні» концепції євразійського масштабу, як от про те, що не було в історії монголо-татарської навали ХІІІ ст., а хан Батий (чи Батий

із Чингісханом) — це псевдонім Олександра Невського та його батька Ярослава.

Щоб детально розглянути всі ці візії та моделі, треба написати цілу книгу-відповідь. Для цього в мене немає ні часу, ні бажання. До того ж О. Бушков не один. Нині армія любителів історії велика, як ніколи й чимало хто з них уже ошасливив людство новими концепціями, а себе самих титулами докторів та академіків. Ось і нині на моєму столі лежить стос книг. В одній київській вчитель цілком серйозно доводить, що давньоєгипетські піраміди — це насправді... водокачки (щоправда, принцип їх дії автору залишився невідомим), у другій — спеціаліст із бойових мистецтв досліджує історію козацтва... в часи Київської Русі, у третій — стоматолог поліз у хащі так званої «Велесової книги», у четвертій доводиться, що етруски — «это русские» і т. д. А ще ж є маса сектантів-окультистів, схиблених на Блаватській та Реріхах... Писати рецензії на всю цю макулатуру немає, повторюся, ні часу, ні бажання. Але щоб не склалося враження, що професійним історикам немає чого сказати, доводиться час від часу братися за перо. У випадку з О. Бушковым, сподіваюся, досить буде окремих зауважень щодо рівня його наукової коректності, повноти джерельної бази, знань, авторської логіки. Крім того, хотілося б більше уваги приділити особливо важливим для нас, українців, сюжетам української історії, яких торкнулося не в міру «бойкое перо» красноярських авторів.

Заглянемо для початку на авторську «кухню», подивимося, з яких продуктів зварене широко розрекламоване блюдо. І що ж бачимо? Архівних документів тут і не питай! У списку використаної літератури, що його наводить Бушков, бачимо аж 252 позиції. Небагато, якщо пригадати заяву Буровського про «множество источников» та ще «по каждой теме». Можливо, автор приховує якісь унікальні джерела, а читачеві пропонує шукати ключ до розгадки багатьох явищ та подій історії в романі Діккенса «Посмертні записки Піквікського клубу», романі В. Гюго «Знедолені», писаннях В. Пікуля, «Всеобщей истории, обработанной «Сатириконом»», латинсько-російському словникові, збірнику латинських юридичних виразів, популярних книжечках з історії чи дитячих казках? Не дають розгадки й три десятки книжок, виданих польською, чеською та німецькою мовами, вказані автором у списку літератури. Вивчаючи їх, як і весь список, мимоволі спадають на думку слова героя повісті Ф. Достоєвського «Дядюшкин сон»: «и са-

хар там был, и кадушки...» Тут і праці з історії зброї, і популярна біографія Катерини II, написана професором Варшавського університету Владиславом Серчиком, тут і «Популярна енциклопедія», і збірник загадок з військової історії для старшокласників...

Зі змісту книги, однак, видно, що Бушков використав дещо більше робіт, ніж вказав у своєму списку. Йдучи за російським істориком Д. Ловойським, Бушков визначає 7 головних джерел про монголів та Чингісхана (I, 282—283). Не будемо говорити про те, чому 5 з них забраковані Бушковим. Тут важливо, що два головних джерела: вірменська «Історія монголів інока Магакії. XIII ст.» та праці візантійських істориків Никифора Грегора, Акрополіта й Пахимера залишилися невідомими Бушкову («Вот здесь я смущенно умолкаю — не ознакомился»)(I, 282). Чистосердечне визнання провини, звичайно ж, добра річ і все ж доводиться нагадати про елементарну вимогу до кожного серйозного дослідника щодо необхідності використання максимально повної джерельної бази. Тим більше в тому разі, коли Бушков пропонує аж надто революційне вирішення проблеми, заперечуючи сам факт монголо-татарської навали не лише на Русь, але й на інші країни. Треба в таких випадках сім разів відміряти, а раз відрізати. Бушков же й одного разу не відміряв! Досить характерним є його визнання щодо хроніки польського історика XVI ст. Марціна Кромера, яку він вважає цінним джерелом: «Я не мог, конечно, в сжатые сроки отыскать труд Кромера...» (I, 171). А чому, власне, «не мог» і хто ті строки «сжал»? Хроніка Кромера була видана в Польщі у XIX ст., вона є в кожній солідній науковій бібліотеці, як от у Москві чи Петербурзі, завжди можна було замовити з неї мікрофільм чи ксерокопію відповідних сторінок. Ще краще було б узяти до рук виданий в російському перекладі твір польського історика початку XVI ст. Мацея Меховського («Трактат о двух Сарматиях» (М.-Л., 1936), бо тут — корінь премудрості і Лизлова, і Гваньїні, і Стрийковського, і Кромера, перед якими знімає капелюха Бушков. Так бачте, не було коли цим зайнятися! Договір з видавництвом укладено, редакція чекає на рукопис, чи не так? Швидкість річ гарна, але в тому випадку, коли не тягне за собою зниження, та ще й суттєвого, якості роботи.

Бушков не наводить назв і необхідних вихідних даних творів тих авторів, концепції яких він вважає неправильними. Це позбавляє або звужує можливості для зацікавленого читача взяти до рук розкритиковані книги, порівняти аргументацію їхніх авторів із бушковською. Якщо

ж Бушков так упевнений у своїй правоті, то навіщо ж ховати кінці у воду? Для прикладу можна вказати на те, в який спосіб О. Бушков критикує мене самого і утверджує у свідомості читачів свою правоту. Одразу прошу вибачення за надто довгі цитати з бушковської книги, причому для зручності я виділю їх курсивом.

Мене зачеплено кілька разів, хоча претензії п. Бушкова зводяться до трьох моментів. Отже, вилаявши «офіційну Історію», до якої чомусь відносить і мене, «король детектива» береться за мої праці, називаючи мене то кандидатом, то доктором історичних наук: *«Посмотрите, как не раз поминавшийся мною Мыцк, режывая и играя, расправляется с негодными ему местами из книги Лызлова... Лызлов, рассказывая о крымских ханах, упоминает некоего Анди-Гирея. Следует комментарий Мыцка: «В специальной литературе крымский хан под таким именем не отмечен; указанные Лызловым данные относятся к Девлет-Гирею». Не знаю, чего здесь больше — цинизма или высокомерной тупости (уж позвольте не выбирать выражений)... Прикажете называть это научным подходом?»*(I, 280).

У відповідь на цю тираду мушу зазначити, що пише книги, «режывая и играя», ще й грохоча «в небе голубом», не Мицик, а Бушков. Якби «король русского боевика» уважно прочитав текст видання (А. Лызлов. Скифская история. М., «Наука», 1990), включеного до «Аннотированного указателя имен» на сторінках 462—518, то побачив би, що його автором є не Ю. А. Мицик, а московський історик А. П. Богданов. Коментарі, як кажуть, зайві. Однак додаю, що не лише в спеціальних дослідженнях, але й в історичних джерелах поки що не знайдено імені хана Анди-Гирея, а Лызлов, російський історик кінця XVII ст., будучи переважно компілятором, аж надто часто перекручує або плутає імена, щоб у даному випадку віддати перевагу іншому варіанту.

Бушков пише: *«Уже поминавшийся... Ю. Мыцк делает к книге Лызлова следующее глубокомысленное примечание: «В заволжскую орду вошли земли в бассейне Сырдарьи, степи и города на восток от Аральского моря. Чтобы оценить должным образом наивный цинизм этой правки, нужно процитировать самого Лызлова: «Татары», именующие себя Заволжской ордой, живут по реке Волге пониже болгарских границ вплоть до Каспийского моря». И далее, в другом месте: «Орда татар Заволжских названа так от реки Волги, за которой татары и обитали; с востока ограничена та орда Хвальнским морем»... Как видим... современный ком-*

ментатор по неведомым причинам «перенес» Заволжскую орду на сотни километров восточнее... видимо, оттого, что ясные и недвусмысленные указания Лызлова противоречат той самой классической версии» (I, 134). Далі пан Бушков іменує мене еквілібристом та фокусником (I, 135). Мушу й цього разу закликати Бушкова, щоб він або поміняв свої окуляри, або навчився правильно цитувати джерела й праці опонентів. По-перше, дане місце коментував не лише Ю. Мицик, але й А. Богданов. По-друге, наш коментар Бушков обриває на півслові і цим фальсифікує його суть.

Справа в тому, що Лизлов і тут був несамостійним, а списав даний фрагмент у хроніста О. Гваньїні. (До речі, та книга його хроніки, де йдеться про «Татарію», вже перекладена нами українською мовою й видана³; пан Бушков може її при бажанні прочитати, якщо йому «сжатые сроки» завадять ритися у відділах рідкісної книги книгосховищ Києва чи Кракова. Ця «західна» думка Лизлова не зовсім така, яка відбилася в російських тогочасних джерелах. Тому коментаторами (Ю. Мицик, А. Богданов) було відзначено в коментарі (подаю в скороченому вигляді): «Заволжской Ордой в русских сочинениях называлась Кок-орда (Синяя Орда), образовавшаяся в результате распада Улуса Джучи (на грани XIII и XIV вв.) на две части: ...Золотую... и Заволжскую, в которую вошли земли в бассейне Сырдарьи, степи и города на восток от Аральского моря до рек Ишима и Сары-су. Кок-орда составляла как до, так и после распада Улуса Джучи, правое крыло улус-джучиева войска ...; Золотая Орда — левое крыло...» (Лызлов А. Скифская история. — С. 450). Таким чином, треба було б зрозуміти, що термін «Заволжская орда» вживався тогочасними російськими авторами для окреслення величезної території від Волги до Зааралля. Це не суперечить вказівці Лизлова про присутність цієї Орди на лівобережжі Волги, але розширює контрольовану Ордою територію значно далі на схід. Не буду приховувати, що при коментуванні даного місця використовувалися праці ряду сходознавців. Але, власне, в чому тут крамола? Чи варто стікати піною через таку деталь, яка в принципі не заперечує твердження Гваньїні та Лизлова?

Бушков твердить: «У современных историков порой проявляется крайне непонятное стремление «поправить» очевидца события, которое сами они наблюдают не могли. Однако отчего-то считают, будто «знают лучше». Несколько простых примеров. Доктор исторических наук Ю. А. Мыцык поправляет историка XVII века: «Первый крупный поход

за пределы Монголии был совершен Чингисханом не в 1209 г., а в 1162.» Читатель может подумать, будто за последние триста лет в руки ученых попали некие документы с точными датами... Нет никаких документов. Просто-напросто в последнее время ученые договорились считать, будто дата «первого крупного похода Чингисхана» была другой. Следовательно, историк, живший гораздо ближе ко времени описываемых им событий... ошибается. «Автор ошибочно считает, будто не новгородский народ, а князья решили истребить ордынских баскаков» ... Одним словом, сплошь и рядом с исторического Олимпа пудовым камнем падают презрительные приговоры: «Летописец ошибался», «автор хроники был не прав». Очевидец события, изволите ли видеть, был не прав. Не понимал, что он видел, — пока в XX столетии не разъяснили» (I, 107—108; II, 68).

Відзначимо, що тут посилянь немає ніяких і звичайному читачеві важко перевірити справедливості звинувачення. Йдеться ж тут про мій коментар до вищезгаданого видання праці Лизлова «Скіфська історія». На сторінці 449 даного видання відповідна частина мого коментаря звучить таким чином: «В хронике Д. Ботеро, которой воспользовался А. И. Лызлов, история жизни и деяний Чингисхана освещена поверхностно и неточно. Победе Темучжина, будущего Чингисхана, над Ван-ханом (ункамом) осенью 1203 г. придается неоправданно большое значение; первый крупный завоевательный поход за пределы Монголии был совершен Чингисханом против тангутского государства Си Ся в 1209, а не в 1162 г. (подробнее см.: Кычанов Е. И. Жизнь Темучжина, думавшего покорить мир. — М., 1973)». Жирним шрифтом одне місце в обох книгах виділено мною, щоб читач міг порівняти мій текст і приписаний мені Бушковим і зрозумів, як перекручується паном Бушковим думка опонента. Спочатку всупереч правді оголошується, що опонент сказав: $2 + 2 = 5$, а потім «король русского боевика» встановлює істину. Цікаво, що в іншому місці пан Бушков пише: «по достоверным данным, первый крупный поход за пределы «исторической родины» Чингисхан совершает в 1209 г.» (I, 125). Отже використовуються дані з мого коментаря, але анонімно, і тепер вони вже «не смущают» Бушкова!

Що стосується цитати про баскаків, то її зовсім немає в моєму коментарі, вона взята в якомось іншому автора. Після всього цього нехай читач сам вирішує, кого саме — Мицика чи Бушкова — називати фокусником чи еквілібристом.

Треба додати ще кілька речень. Лизлов не був сучасником Чингісхана. Його «Скифська історія» є типовим для XVII ст. компілятивним твором. Роблячи запозичення, Лизлов часто помилявся, неточно передавав імена і т. д. У свою чергу й італієць Джованні Ботеро (1533—1617) був значною мірою компілятором і писав про Чингісхана через треті, якщо не через десяті руки. Аналізуючи звістку про вихід Чингісхана в похід «от страны своея» у 1162 р., я звернув увагу на той факт, що йому тоді було 11 років. Погодьтеся, що в такому віці військами не командують, тим більше, що Чингісхан не належав до пануючої еліти й не міг, як малолітній Святослав Ігорович, навіть символічно очолити військо. Звернувшись до ряду історичних джерел, в тому числі й писаних сучасниками Чингісхана та спеціальних досліджень, я переконався у помилці Лизлова, що і було відзначено в коментарі. При цьому я відіслав зацікавлених до книги російського історика Є. Кичанова, перу якого належить достань повна наукова біографія Чингісхана і який на підставі багатьох джерел встановив достатньо обгрунтовану хронологію життя й діяльності цього завойовника. Якщо вже Бушкову так закортіло пополемізувати, то треба було б навести якісь аргументи на користь моєї, а також Кичанова неправоти, а не займатися пересмикуванням.

Зрештою, навіть літописці — сучасники подій можуть помилятися, й нинішній дослідник, залучаючи нові джерела, нові дослідницькі методики, може вказати на їхні помилки. Власне, сам Бушков не вважає літописи цілком об'єктивними джерелами («Летописцы, конечно, были живыми людьми, а потому могли ошибаться, что частенько и делали» (I, 46), він вважає нормальним поправляти помилки літописців, оскільки разом зі своїм співавтором А. Буровським навіть присвятив значну частину розділу 3 («Откуда мы все это знаем?», с. 42—76) тому, як можуть помилятися чи брехати сучасники («Фараон Рамзес выдал за победу сокрушительное поражение...» (II, 43) і зробив це з таким апломбом, ніби сам був на той час при фараоні, або принаймі оволодів єгипетською граматикою. Власне, у цій частині книги популярно викладені істини, відомі з вузівських підручників, хіба що в розв'язному тоні (літописець «Авраамка лихо использовал Новгородские летописи...» (II, 47). Чому ж Бушков вважає нормальним для себе вказувати на помилки очевидців подій, але ставить це в провину історикам-професіоналам? Чи не варто нагадати пану Бушкову в цьому зв'язку євангельську мудрість про колоду, яку не помічають у власному оці?

Прагнучи довести свою головну тезу, яка заперечує монголо-татарську навалу й згідно з якою під псевдонімом Батий заховалися два новгородських князя, Бушков крутить літописами, як циган сонцем, і вичавлює з них те, чого вони ніколи не говорили. Літописи та хроніки (і наші, й зарубіжні) сповнені даних про монголо-татарську навалу, а Бушков пробує переконати читача, що це всього-навсього уособиці руських князів. Такі ж і аргументи. Наводиться, наприклад, малюнок, де ординець зображений схожим на бородатого європейця. Але ж варто придивитися до картин середньовічних майстрів на біблійну тематику. Біблійних героїв художники вдягали в середньовічні рицарські обладунки, в європейський одяг. Не розуміючи причин цього явища, можна зробити висновок, що головними діючими особами в Біблії виступають не євреї, а німці чи поляки. Інший приклад. Відомо, що ординці змушували підкорені народи брати участь у своїх походах (так само, як Москва гнала гинути до Афганістану не тільки російських, але й українських, білоруських, литовських, грузинських, тощо юнаків), тому не треба дивуватися, що в поході ординців на Польщу мусив узяти участь і Данило Галицький. Бушков же вважає це важливим аргументом на користь своєї тези. А ось іще «аргумент»: «Истории и впрямь неизвестны случаи, когда рассеянные на огромных пространствах кочевники вдруг создали бы если не могучее государство, то могучую армию, способную завоевывать целые страны.» (I, 124). Бушков явно не вивчав у школі історію Великого переселення народів, але це ще не підстава водити за носа довірливого читача... Доводиться нагадати про нашествия гуннів, аварів, маляр, праболгар, тюрків-сельджуків тощо. Отже, прецедентів вистачає й поза монголо-татарами.

Варто порекомендувати О. Бушкову, щоб він, як і «новохронологісти» послуговувалися не лише довільно вибраними писемними джерелами, але й іншими категоріями історичних джерел, наприклад, матеріальними пам'ятками, здобутими внаслідок археологічних розкопок. Щоправда, в другій книзі, писаній разом з Буровським, це певною мірою зроблено, внаслідок чого одразу ж затріщали по всіх швах положення, висунуті в першій книзі. Тут треба звернути увагу читачів на своєрідну логіку Бушкова, котрою він пишається, бо вчився їй на творах польського фантаста С. Лема. Але логіка Лема, не є тотожна логіці Бушкова! Взяти хоча б різнобій між двома книгами, в авторах яких значиться Бушков.

У першій з них він підтримує ялову теорію Г. Носовського та А. Фоменка, С. Валянського та Д. Каложного про «нову» хронологію світових цивілізацій (I, 136, 137, 166, 184, 185, 193, 194, 228), причому Носовський та Фоменко визначаються як особи, «известные интереснейшими работами на тему «новой хронологии» (I, 54). Лише одного разу Бушков засумнівався у правоті Фоменка, який твердив, що під іменем Івана IV сховано аж 4 (!) різних царя (I, 534). Нагадаємо, що такого роду теорії беруть свій початок як мінімум від народовольця-самоука Морозова, який вплинув із своїми писаннями на хвилі антирелігійної пропаганди 20-х років ХХ ст. Потім ця теорія була реанімована на початку 70-х рр. радянськими «технарями». Суть цих поглядів полягає, стисло кажучи, в тому, що не існувало античного світу, що його вигадали середньовічні фальсифікатори. Тоді в журналі «Вопросы истории» було дано аргументовану відсіч цим поглядам, але сьогодні, як бачимо, вона знову піднімається на щит і знову, як і раніше, аргументовано заперечується істориками.

У другій же книзі, на відміну від першої, критикуються постулати Фоменка, Носовського і... самого Бушкова. Дивно читати на сторінках другої книги вирази: «должен разочаровать сторонников Бушкова и Фоменко» (II, 76); «Сколько нервов, эмоций и сил тратят эти бедолаги, чтобы обосновать главное вранье: что в Европе человек так же слаб, незащищен, беззащитен, как и в Азии! Сколько сил приложил тот же А. А. Бушков, чтоб показать: Генрих VIII ничем не лучше Ивана Грозного!» (II, 128); «Я совершенно согласен с А. А. Бушковым в одном из его предположений (но только в одном!)...» (II, 277). На сторінці 319 другої книги заперечується один з аргументів Бушкова на користь слов'янського походження хана Мамайя. Сторінки 51—76 другої книги повністю присвячені критиці «теорії» Г. Носовського та А. Фоменка, в тому числі й їхнього постулату про те, що Ярослав, батько Олександра Невського — це Батий (II, 52).

Що тут сказати... Видно, це писано А. Буровським, який тверезіше дивиться на речі. Але авторами другої книги зазначені обидва красноярці (Бушков та Буровський), які навіть між собою не змогли домовитися про ряд принципових позицій.

Уже ці приклади засвідчують брак у Бушкова елементарної дослідницької культури, яка підміняється принципом «что хочу, то и ворочу». Його манера вести полеміку з опонентами не робить честі не лише «королю русского детектива», але й посередньому журналісту

з чалдонської глибинки. Сказати, наприклад: «некий Янін» про історика та археолога зі світовим ім'ям, це означає розписатися у власному невігластві. Такий відгук про людину, яка присвятила значну частину свого життя розкопкам давнього Новгороду й розкрила низку таємниць минулого й цього міста, і Русі в цілому, є образливим і, як мінімум, недоречним. Янін, бачте, посмів сказати про занепад ремесла після Батієвої навали (I, 109). Але ж цей висновок Яніна узгоджується з результатами дендрохронологічного датування (цей метод розхвалюється у другій книзі Бушкова й Буровського) і тому не варто, вихопивши рядок з контексту, мчати на плац із критичною голоблею.

Але що там Мицик, Гумільов, Рибаків, Янін, чи вже покійний письменник Віктор Астаф'єв («собутыльник парочки генсеков») (I, 9) та інші, коли навіть про Нестора — літописця пишеться в душі бульварної преси! («Нестор — поганый русофоб», його перо є «блудливым») (I, 59). Цікаво, що Бушков нібито вболіває над станом духовності людства, критикує (до речі, справедливо) поета С. Русдлі, котрий зачепив релігійні почуття мусульман або братів Стругацьких, які карикатурно змалювали у своїх творах апостолів Христа. Але якже бути із власними бушковськими відгуками щодо Нестора-літописця? Він же є святим у Православній Церкві!

Якщо книга Бушкова є еталоном для тих, хто її рекламує, то, мабуть, у ній має все відповідати високим зразкам. Якже це пов'язати з грубою лайкою щодо опонентів (не здивуюся, коли для підсилення аргументації пан Бушков невдовзі буде й матом крити своїх опонентів, тим більше, що по цій частині «великий и могучий» не має собі рівних), як це узгоджується з численними помилками та елементарними «ляпами»? Так, Бушков і Буровський пишуть про православні грузинську та вірменську церкви (I, 81). Проте вірменська церква не є православною, бо належить до категорії монофізитських християнських церков ще з V ст. Говориться, що «Повість временних літ» була написана у XVI ст. (I, 50). Але ж до нас дійшли, наприклад, Іпатіївський звід у списку XV ст., Лаврентіївський — у списку XIV ст., а зафіксовані в них тексти були створені набагато раніше. Софійський собор було збудовано при Ярославі Мудрому у 1037 р., а це, пробачте, XI, а не XII ст. (I, 50). Говориться, що Данило Галицький був «первый и последний «король Руси (I, 239), однак королем був і його онук Юрій I, що панував на початку XIV ст. Спочатку говориться, що корону на голову Данила поклав папський легат (і це дійсно так) (I, 240),

але в другій книзі знаходимо інший варіант: «папа римський лично возложил корону» (II, 131). Твердиться, що Волинь з XIV ст. стала коронною землею (II, 442), тобто увійшла безпосередньо до Польського королівства, між тим як Волинь була в складі Великого князівства Литовського, а про її перебування в Короні можна говорити хіба що від часів Люблінської унії 1569 р. В іншому місці допущена подібна помилка, цього разу вже Галич записали до Великого князівства Литовського, хоча він там ніколи не був (I, 232). Гусити-чашники віднесені до радикалів (I, 78—79), хоча вони ніколи такими не були, та й взагалі не можна зводити руситський рух виключно до релігійного, замовчуючи його національно-визвольні та антифеодальні моменти. Пеллюрі приписується еміграція до Львова після його виключення з гімназії (II, 245). Між тим Петлюра «емігрував» на українську Чорноморію — Кубань. У Львові Петлюра жив уже в зрілому віці й то дуже недовго: з кінця 1904 по 1905 рр. Термін «націоналіст» автори вживають у негативному контексті (II, 241), що не перешкодило їм назвати націоналістом і святого Петра Могилу (II, 433). Отримання статусу Академії Києво-Могилянським колегіумом автори пов'язують з указом Петра I 1701 р. (II, 227), у той час, як це ствердив ще Гадяцький договір 1658 р. Говорять автори і про можливе об'єднання Русі «в едином униатском государстве» (II, 218), з чого видно, що вони зовсім не відчувають різниці між різними визначеннями («унійном» и «униатском»). Князь Роман Ружинський називається Рожинським (I, 329), а литовський князь Тройден іменується «Трайдент» (II, 145) (видно за зразком американської міжконтинентальної ракети). І це не якісь там особливо складні до пізнання істини, а елементарні, які можна знайти в будь-якому шкільному підручнику. Можливо, підручники застаріли? Що ж, нехай в такому разі пп. Бушков і Буровський доведуть, що Мазепу звали не Іван Степанович, а, як вони твердять, «Петр Иванович» (II,)!

Можна вказати й на ряд другорядних помилок та огріхів, як от польське прізвище «Лашч» (Laszcz) передається авторами як «Ляш» (II, 445). Якщо вони добре знають польську мову, то мають знати різницю між звичайним (L) та «кресковатим» (Ł). Між тим перша літера у цьому слові є так зване «Л (кресковате)» і на відміну від звичайної читається твердо. Сполучення «szcz» читається приблизно як «шч» або «щ», а не як «ш». Отже, має бути саме «Лашч». Прізвище польського хроніста XV ст. (Длугош) передається як «Длугош» (II, 149),

але ж ні в польському оригіналі, ні в перекладах на східнослов'янські мови немає пом'якшення на кінці слова «Długosz». Існував (і існує) Мгарський монастир, але аж ніяк не «в Мхарске» (I, 97). Якщо Бушков невірною здійснив зворотний переклад з польської мови, де пишеться «Mgar», то це не свідчить про його знання. Якщо тут виявляється оригінальний підхід автора до проблеми транскрибування й транслітерації іноземних текстів, то тоді треба величати Олексія Михайловича — «Олекси», Лаврентія → «Вавжиньцем» і т. д. Входять автори і в українську мову, але виявляється, що вони не здатні навіть точно процитувати кілька слів. Так, говорячи про свого далекого родича, Буровський цитує напис на його надгробній табличці «... український науковник» (II, 241). Таких покрутів в українській мові не існує, є слова «український науковець». Можна зауважити, що це дрібниці, можна відмахнутися від зауважень, послатися на недогляди, брак часу і т. д. Так, але ж мова йде про еталон, а не сиру скороспілку та ще й з претензіями на геніальність!

Якщо так тяжко доходить до Бушкова і певною мірою до його співавтора елементарні істини, то що ж можна сказати про складні дискусійні проблеми. Так, у літературі й досі триває суперечка про те, чи приймали католицизм княгиня Ольга та князь Данило Галицький. Бушков схиляється до позитивної відповіді на це питання. Що ж, це його право. Однак моє право стояти на протилежних позиціях хоча б тому, що вони обгрунтовані в історіографії солідніше. Однак такі серйозні і складні проблеми вимагають відповідної розмови, а не кількох зауважень, які вкладаються у дві сторінки (I, 49—50). То навіщо ж це «королівське» надимання шік, навіщо цей прокурорський тон знавця істини в останній інстанції, зневага до істориків-професіоналів?

«Новаторы до Вержболова, что ново здесь, то там не ново». Так писав поет про псевдонаторів, які повторюють давно відоме за межами Російської імперії (ст. Вержболово — прикордонний пункт на старій межі Російської та Німецької імперій). Це значною мірою можна віднести й до писань Бушкова. Невже він вкупі зі співавтором думає, що він є першим, хто дав негативну характеристику Петру I? Про це досить часто писалося на Заході, а в СРСР така точка зору була навіть домінуючою у 20-х рр. В українській історіографії (маю на увазі дійсно українську, а не підколоніальну рептильну історіографію) Петро I саме так і трактувався. Досить згадати шевченкове про Петра I

та Катерину II: «Кати, кати, людодіди...». Чому Бушков вважає, що громадськості невідомо про героїзм Війська Польського у 1939 р., про Вестерплатте, про дії творця першого партизанського загону в Польщі, майора Генрика Добжанського? На початку 60-х рр. для радянського читача це дійсно було певною новачкою, яку польські історики та публіцисти сформулювали в деяких книгах, перекладених тоді російською та виданих в СРСР. Але нині про це говориться у вузівських, часом і шкільних, підручниках з історії, а про майора Добжанського поляки зняли художній фільм, який був у радянському прокаті в 70—80-х рр. З піднятим догори пальцем автор запитує читача: «Вам интересно знать, как отреагировали (на вторгнення радянських військ до Польщі 17 вересня 1939 р. — Ю. М.) страны, имевшие с Польшей договор о совместной обороне?» Нам — нецікаво. Про те, що реакція була такою самою, як і на напад Німеччини на Польщу 1 вересня, добре відомо. «Странную войну» навіть у школах «проходять». Хіба що п. Бушков звертає свої запитання до читачів рівня Елочки-людодіди або ж є надто емоційною людиною та поспішає поділитися кожним зі своїх особистих відкриттів із максимальним широким колом людей.

По суті вторинним є розділ про Колумба. Точка зору, згідно з якою відкриття вікінгів не було забутим і що Колумб знав, куди пливе, маючи відповідні карти, має своїх прихильників не тільки за рубежем. Пригадується цікава стаття Цукерника, який у не такому вже й далекому 1957 р. озвучив дану концепцію. Таким чином, Бушков і тут не був першим і йому має належати право лише популяризатора, а не першовідкривача оригінальної гіпотези. Різко критикуючи Івана IV та його опричнину (тут я солідарний з ними), наші автори «забули» вказати, що не вони перші це зробили. Ще студентом мені довелося читати книжечку російського історика Соловйова (не Сергія Михайловича!), в якій озвучені ці погляди, давно сприйняті на Заході. Там, між іншим, Івана завжди називали не Грозним, але Кривавим (Blutige) та Жахливим (Schreckliche) і добре знали про цього коронованого садиста. Досить прочитати відповідну частину хроніки Гваньїні, яка зрештою вийшла в перекладі російською. (Український переклад теж має незабаром вийти в світ.) Автори повинні були б не лише знати про дискусію довкола опричнини в середині 50-х рр. на сторінках журналу «Вопросы истории», в ході якої дану концепцію озвучив С. Дубровський, але й послатися на неї. Навіщо ж оголошувати себе першопроходцями?!

Ще гірше виглядає справа з Іваном Сусаніним. Одразу скажу, що «подвиг» Сусаніна є «кваснопатріотичним міфом» і, отже, в цьому відношенні я є однодумцем, але не Бушкова, а М. Костомарова. Майже весь розділ книги Бушкова, присвячений Сусаніну («Герой, якого не було» (I, 337—343) базується на маловідомих статтях М. Костомарова, зокрема зібраних у книзі «Науково-публіцистичні і політичні писання М. Костомарова» (Київ, 1928). Та сама аргументація й та сама джерельна база! Хоча Бушков і навіть потім думку М. Костомарова (також й С. М. Соловйова, але недоречно, бо якраз Соловйов пробував заперечити тут Костомарову), але такі «творчі» запозичення не пасують навіть популярним виданням, не кажучи про еталонні. Зрештою, й теза про тотожність князя Ярослава та хана Батия висловлена вперше Г. Носовським та А. Фоменком! (II, 52).

Видно, що Бушкову до вподоби чужі лаври. Критикуючи істориків за те, що вони не знають твору Андрія Лизлова «Скифская история», він скромно додає: «Если результатом моих усилий станет лишь возвращение из забвения А. И. Лызлова, я буду этому только рад» (I, 138). Таке враження, ніби О. Бушков розшукав цей твір у архівній пляшці. Між тим відома російська дослідниця, проф. О. В. Чистякова ще у 1963 р. захистила кандидатську дисертацію, присвячену «Скіфській історії» та Лизлову, видала цикл статей, а потім, залучивши мене й московського історика А. Богданова до співпраці, добилася академічного видання цієї пам'ятки російської історичної думки в найсоліднішому на той час науковому видавництві «Наука». Не наша провина в тому, що це видання вийшло у зменшеному обсязі (зокрема, випала моя велика стаття про польські джерела Лизлова) і значно зменшеним накладом. Тим не менш це видання є в кожній солідній науковій бібліотеці, навіть красноярській. Тож замість того, щоб подякувати своїм попередникам, які «на блюдечке с голубой каемочкой» піднесли О. Бушкову це джерело, він навіть не згадав про них, якщо не рахувати незаслуженої лайки.

Оскільки я український історик й історик України в першу чергу, то дозволю собі більше уваги приділити саме цим сюжетам. Почнемо з термінології. Насамперед, бачимо типові для російських істориків звичні маніпуляції з терміном «руський». В Україні, Білорусі та Польщі (ruski) його завжди вживали щодо України й Білорусі. Для Московської держави завжди було визначення «московський», а для Російської імперії з часів Петра I — «російський» (у поляків — відповідно

«rosyjski»). Справа в тому, що в Росії з часів Петра I офіційно запроваджується назва «Росія» замість «Московія», а слово «русский» фальшиво стали перекладати як «русский». Київська Русь оголошується Росією, відповідно анексується на користь останньої належна українцям частина історії (Київська держава, Галицько-Волинське королівство). У Бушкова та Буровського йдуть розумування на тему нібито пізнього (з XV—XVI ст.) (II, 234) походження терміну «Україна», який вони виводять від «окраины». А. Буровського, як і переважну більшість російських великодержавних шовіністів (свідомих чи несвідомих, причому останні щиро переконані у своїй любові до українців), теж щиро «удивляет приверженность (українців. — Ю. М.) к этому неудачному слову: Украина. И очень позднее оно, и какое-то... Ну, неполноценное, что ли. Вот... Малая Русь — несравненно древнее и, казалось бы, почтеннее... Проблемы национально озбоченных людей бывает непросто понять» (II, 235). По-перше, термін «Мала Русь», тобто Близня або Центральна (наприклад, Мала Греція з Афінами і Велика Греція — колонії далеко від Балкан) є пізнішим, бо з'являється на початку XIV ст. По-друге, раджу національно «неозбоченому» п. Буровському зайнятися проблемами повернення старої назви своєму народу: нехай би називалися московитами, а не росіянами!

В українській історіографії вже чимало написано на цю тему і тому не варто повторюватися. Нагадаю тільки, що термін «Україна» вперше з'являється на сторінках літопису у 1187 р., що він стосувався «країни», а не «окраїни», що українці беруть свій початок приблизно з IV ст. н. е. (див. Грушевського), що пізніше термін «русин» витісняється терміном «українець», особливо після того, як московити змушують називати себе «русскими» і т. д. Невже не зрозуміло, що народи можуть міняти свою самоназву? Що, наприклад, на місці римлян з'явилися італійці, а назву римлян запозичили набагато пізніше волахи (валахи), які стали називатися румунами, але це не зробило їх тією ж мірою спадкоємцями Давнього Риму, як італійців.

Бушкову й Буровському замало традиційної для більшості московських істориків комбінації, вони вживають цей термін у розумінні, типовому для московської великодержавно-шовіністичної історіографії значенні. Через те й виходить, що у Грюнвальдській битві 1410 р. брали участь «русские», хоча предків сучасних росіян там і «не стояло», були руси (русини) — українці та білоруси (на смоленські полки тут не варто посилатися, бо Смоленщина є частиною етнічних біло-

руських земель, а не російських); через те й виходить, що Богдан Хмельницький стає «руським» і т. д. А чого варта, наприклад, така теза: «Древняя Русь была единой в культурном, языковом отношении» (II, 17). І це при тому, що вона навіть етнічно не була єдиною, що її населяли два десятки різних неслов'янських племен, наприклад тюркських («торки», «чорні клобуки», «берендеї»), фіно-угорських («чудь», «водь», меря, мурома, мещера), які говорили неслов'янськими мовами! Що християнізувати їх доводилося на півночі та сході Московії ще у XVIII ст.! Що не можна плутати церковнослов'янську мову євангелій із живою мовою, яка значно різнилася залежно від князівства та регіону, ще й віддалених між собою тисячами кілометрів із спорадичними зв'язками між собою! Невже автори не знають, що «теорія» про давньоруську народність народилася в стінах Кремля під диктовку «корифея всіх наук», товариша Сталіна для того, щоб полегшити денационалізацію українців та білорусів? Хоча Бушков і Буровський все ж вважають українців окремим від росіян народом, але ж таким, що сформувався у XX ст.: І в Середньовіччя, і на протязенні всего XVIII і XIX веков нікому не приходило в голову, что русские и русины — это два разных народа. Всем было очевидно, что народ это один» (II, 81). Що це зовсім не так, як хочеться Бушкову й Буровському, є маса свідчень різноманітних джерел. До речі, у фамільному архіві князів Замойських мені вдалося знайти цікавий лист короля Яна Собеського до запорожців, писаний у зв'язку з чутками про оголошення Москвою війни Речі Посполитій по смерті царя Федора Олексійовича у 1682 р., де говориться: «було б добре, якби наш народ польський з військом нашим коронним і ваш народ руський з Військом Запорізьким разом вдарили б на народ московський».

Далі — більше. За Бушковим та Буровським, на початку Першої світової війни «Граф Черни предложил русинам объявить себя особым народом, который не имеет ничего общего с русскими и с Российской империей... Руководители общины согласились с предложениями австрийцев. Община приняла решение своего руководства...» (II, 81). Прочитавши таке, важко зрозуміти, що це: невігластво чи злісна фальсифікація? Невже ж неznані співавторам із Красноярська твори хоча б Тараса Шевченка? А хто ж «предложил» перейменувати на українців населенню підросійської, значно більшої частини, етнічних українських земель? Навіть російські шовіністи дореволюційної пори, й ті, брешучи про німецьку та польську «інтригу» (польські

шовіністи, звичайно ж, писали тільки про «інтригу» німецьку), відносили початки українства як мінімум до 1848 р. і пов'язували їх з іменем графа Стадіона. Браві краснопорці переплюнули тут навіть чорносотенців!

Друга книга Бушкова та Буровського взагалі є спробою анексувати не тільки власне Київську Русь (не беремо тут Володимиро-Суздальське, Рязанське князівства тощо) на користь Москви, але й Білорусь та Україну. Ця нібито нова концепція є насправді давно відомою у чорносотенному таборі, але тепер реанімується. Крокодилові сльози краснопорських співавторів про невивченість історії України й Білорусі XIV—XVII ст. в радянській історіографії не викликають довіри. Не треба робити вигляд, що нібито невідомо, чому так відбувалося!

Знання українцями та білорусами своєї історії та власних державних традицій, не пов'язаних з Московією та з Московією, могло б пригальмувати бажаний для Московської імперії процес їхньої денационалізації (тому-то й не вивчали в школах імперії історію «Западної Русі», бо це була історія інших, ніж російський, народів). Бушков та Буровський закликають до вивчення цих етапів нашої з білорусами історії насамперед тому, що наше оголошують своїм. За їхньою логікою, якщо Русь-Україна та Русь-Білорусь є всього-навсього «Западною Русью», тобто частиною Росії, тому треба анексувати те, що ще не анексовано, те, що закликали анексувати російські великодержавні шовіністи ще у XIX ст., особливо чорносотенного штибу.

Справедливості заради, треба відзначити, що ряд конкретних питань історії «Западної Русі» трактується обома співавторами близько, інколи навіть тотожно із сучасною українською історіографією; часом складається враження, що автори співають «осанну» Великому князівству Литовському. Але не треба спокушатися компліментами на адресу «Литовської Русі» (демократія, «магдебурзьке право», потужні освітні традиції, тощо), особливо на тлі картин дикої московської азійччини та насильств. Наведеними в другій книзі фактами можна здивувати хіба що школяра Російської Федерації. Нам про це давно відомо, а зараз маємо ще й легальну можливість читати про це й вивчати ці проблеми. Прочитайте, наприклад, книгу Павла Штепи «Московство», написану на еміграції в 1968 р. і перевидану в Дрогобичі у 2000 р., щоб побачити, що наш північно-східний загарбник був не гірший за Чингісхана.

Якби автори широко засудили злочини Російської імперії щодо України, то не стали б повторювати помилок минулого. На жаль, рухає ними зовсім не щира любов чи принаймі повага до українців та білорусів, до нашої історії, а прагнення анексувати те, що ще не анексоване Москвою в українській та білоруській історії. У цьому й полягає головна ідея другої книги (уже спільної Бушкова з Буровським).

Можна вказати й на деякі характерні для цих книг помилки у висвітленні ними української історії. Так, повторюється типова для російської та польської історіографії точка зору, згідно з якою запорожці — це мішанка різних націй. І це при тому, що запорожці були суціль православними, що вихідці не з українських земель склали серед них всього близько 10 % їх складу та й ті швидко асимілювалися, що в запорізькому середовищі беззаперечно домінувала українська мова. А чого варті принизливі й недостовірні дані, які наводяться в книгах красномірців про козацтво. Тут і непристойні жарти («фекально-генітальна тематика» запорожців (II, 499), тут і явна недооцінка значення боротьби українського козацтва проти агресії Османської імперії. Всупереч очевидним фактам, які свідчать, що в яничари брали хлопчиків, узятих у полон під час турецько-татарсько-ногайських наскоків на Україну та інші слов'янські країни, вбивши чи полонивши їхніх батьків, відірвавши їх від рідної сім'ї й рідної землі, прирікши на денационалізацію, Бушков пише: «в реальности зачисление христианских детей в корпус янычар далеко не всегда вызывало потоки слез у их родителей» (I, 87). Батьки, мабуть, більше плакали над тим, що їхні діти не могли потрапити до цього «Пажеського корпусу» османів! Русь же до початку XVI ст. нібито практично не відчувала себе протипоставленою ісламському світу (I, 88). З цього ясно, що автор не знає про потужні наскоки Османської імперії та її сателітів на Україну у XV ст., спалення Києва в 1482 р. Далі він пише: «...последующие войны с Турцией были вызваны не столько внутренними потребностями России, сколько нажимом европейских держав, по сути втравивших наших предков в совершенно ненужную им бойню» (I, 88). Як послухати таке, то виходить, що бідна Московія, яка загарбала Північне Причорномор'я, Кавказ та Закавказзя, Молдавію, влізла на Балкани й планувала ще з петровських часів про взяття Стамбула (Катерина II навіть змушувала свого сина Павла вчити грецьку мову, щоб той гідно продовжив візантійські традиції!), робила все це тільки під тиском та

примусом поганого Заходу, від якого «матушке Росії» не було куди дітися!

Подають співавтори й фальшиві дані про військовий потенціал козаків. Так, говориться про Богдана Хмельницького, який начебто перемагав лише тоді, коли діяв разом із «кримськими татарами»: «Виступив в поход один, он каждый раз бывал бит». Не заперечую плідності тогочасного союзу Української козацької держави — Гетьманщини з Кримським ханством, але ж не можна твердити так безапеляційно. Варто вказати, наприклад, на битву під Городком 1655 р., битву під Озерною 1656 р., коли ординці виступали вже на боці Речі Посполитої, на взяття Любліна того ж року Данилом Виговським і т. д. До того ж, Бушков і Буровський не знають або ж замовчують той факт, що на боці Речі Посполитої виступали у величезній кількості вишколені найманці з усієї Центральної та Західної Європи (німці, голландці, шведи, шотландці, угорці). У другій книзі автори взагалі договорюються до того, що «казаки не выиграли ни одного сражения, в котором не участвовали бы татары» (II, 443). Виходить, що козаки й татари були ніби сіамські близнюки й один без другого й кроку не могли ступити! А як собі красноярці уявляють ординців, які разом з кіньми завантажуються на козацькі чайки, щоб ударити на Туреччину чи на Крим? Чи можуть вони вказати хоч на один такий спільний морський похід? Невже разом з ординцями Сагайдачний пройшов вздовж і впоперек Московію в роки «Смути», ще й штурмував Москву біля Арбатських воріт?

Варто процитувати й уривок, де йдеться про ситуацію після Берестецької битви 1651 р., бо не кожному вдасться вкласти стільки «ляпів» у три рядки: «при польском короле осталось лишь одиннадцать тысяч литовцев — именно они лихим ударом взяли Киев, но Хмельницкого догнать не успели». Доводиться прокоментувати це, тим більше, що я спеціально займався історією Національно-визвольної війни 1648—1658 рр. і знаю про ці події з першоджерел: після Берестецької битви 1651 р. «посполите рушення» відмовилося переслідувати українську армію, через що король Ян — Казимир повернув до своєї столиці. Однак похід на Білу Церкву продовжило регулярне коронне військо. Тим часом литовсько-шляхетське військо на чолі з Я. Радзивілом в ході маршу на південь зайняло вже спустілий Київ і об'єдналося з коронним військом під Білою Церквою. За сучасними підрахунками, сумарна кількість вояків Речі Посполитої вкупі зі слугами значно перевищувала 200 тис. вояків! Тим не менш українське військо під Бі-

люю Церквою вистояло (Хмельницький нікуди не тікав!) і кампанія закінчилася мирним договором.

Згадуючи про Національно-визвольну війну українського народу проти Речі Посполитої 1648—1658 рр., співавтори скептично відгукнулися про термін радянської історіографії («Освободительная война украинского народа 1648—1654 гг.» (II, 443), але зупинилися на багатогірших визначеннях, типових ще для старої польської історіографії (XVII ст.): «польско-казацкая война» (II, 93) або «войны Хмельницкого». В одному місці пишеться про різні народи (російський та український), які об'єдналися після Переяславської ради, у другому — говориться і про «~~приєднання~~» і про «об'єднання» (II, 443), у третьому — вилазять ослячі уха «Тезисов ЦК КПСС о 300-летию воссоединения Украины с Россией», бо військово-політичний союз Московської держави та Гетьманщини зображується за радянською традицією: «два братских народа воссоединились навеки» (II, 323). Взагалі для співавторів суть Національно-визвольної війни містилася начебто в одному її гаслі: «возьмите нас к себе в дворяне», причому під «дворянами» слід мати на увазі ...реєстрових козаків. Польська ж держава відмовилася йти «на поводу у шантажистов» (II, 443). Далі йде цитата з пізнього П. Куліша, який тоді вже схилився на бік російської великодержавної історіографії в оцінці українського козацтва. Автори підкреслюють при цьому, що Куліш був українським істориком, тільки забувають вказати, що його думка так і лишилася не підтриманою переважною більшістю і тодішніх, і сучасних авторів. Що стосується Богдана Хмельницького, то його по-різному оцінювали українські історики, хоча, без сумніву, домінували позитивні оцінки. Не випадково, в часи УНР ряд українських полків було названо на честь керівника Національно-визвольної війни. Тому залишаю на совісті авторів твердження про те, що пам'ятники Богдану ставив уряд Російської імперії, «но никогда — сами украинцы.» (II, 444).

Беремо свіжіші історичні події. Писати в сучасному цивілізованому світі оди Гітлеру не прийнято. Такому писаці навіть руки не подали б порядні люди. Доля Сталіна — іншого злочинця світового масштабу, виявилася в історіографії дещо іншою. Якщо за межами колишнього СРСР, особливо в країнах колишнього «соціалістичного табору», однотайно засуджується і Сталін, і злочини його кліки — ВКП(б), якщо там з огидою дивляться на неосталіністів, то в Росії й досі покладають квіти на могилу царя Йосифа I, а КПРФ навіть реа-

білігувала його! В Росії чи Україні не було, на жаль, свого Нюрнбергу над ВКП(б)—КПРС, не було очищення державних структур від військових злочинців і нацистів, як це було в повоєнній Німеччині. Тому й існує нині і в нас, і у вас, ціла купа комуноїдних партій, які підносять злочинця на щит, пробують навіть пам'ятники йому ставити, як це було недавно в Севастополі, тому й роздувають міф про Сталіна як великого вождя та благодійника людства. Отут би Бушкову й засукати рукава та заходитися до роботи з деміфологізації Йосипа Віссаріоновича! Ан нет! Сталіна він всіляко вихваляє (I, 538—550), а до його наміру захопити Європу закликає ставитися як до «безумовно гениальнішого!» (I, 550). Вірний ленінській «логіці», Бушков забуває, що перед тим лаяв більшовиків, але чомусь не поширює осуд їхніх діянь на вождя ВКП(б).

У подальшому викладі (I, 550—567) Бушков пробує змінити оцінки тих, хто стояв коло Сталіна: Берію вихваляє (I, 550—559), Хрущова лає («лысое ничтожество», «лысый шут» (I, 562, 550), Жуков — «одна из страшнейших фигур русской истории» (I, 559), а XX з'їзд КПРС — «порнографическое шоу» (I, 10). Навряд чи можна на кількох сторінках, не знаючи архівів, які надійно закриті від істориків «компетентними органами» точно зважити, хто з тих усіх павуків у банці був більшим або меншим злом. Для українського історика є очевидним: роки сталінщини були найтрагічнішими в усій історії України! Один лише штучний сталінський голодомор-геноцид 1933 р. викосив понад 10 млн невинних селянських життів, в ті роки було винищено цвіт української інтелігенції, завдано тяжкого удару українській мові й культурі, тотальним терором, голодоморами й депортаціями було придушено національно-визвольний рух спочатку в Східній, а потім і в Західній Україні. Нехай Бушков розповідає «дорогим россиянам» байки про царя Йосифа I, а українцям (не малоросам!) істина добре відома! Та й серед «россиян», особливо «чалдонів» (сибіряків), чимало нащадків колишніх українських т. зв. «куркулів», «націоналістів» та інших «врагов народа», котрими Сталін і його компанія наповнили Сибір, а їм буде важко втовкмачити в голови міф про прогресивність сталінських «діянь».

Подекуди для першої, особливо для другої книги, характерне типове для російських лібералів ставлення до українців: нехай собі танцюють, співають своїх пісень, навіть на кухні нехай говорять своєю мовою. Далі йде «АЛЕ», за допомогою якого, як говориться, можна

весь Париж у пляшку загнати! АЛЕ — українці мають нишком сидіти в «єдиної і неделімої», бажано в Сибіру, інакше вони «петлюровці», «бандеровці», яких треба винищувати! Автори милостиво дозволяють собі покритикувати свій уряд за заборону в дореволюційні часи української мови та українських шкіл, але коли справа доходить до національно-визвольної боротьби українського народу проти Російської імперії, тут же висипаються старі шовіністичні кліше: мазепинці — це «предатели» («новгородцы... предавали нас так же, как украинцы времен Мазепы» (II, 38), Петлюра — «чудовище»(II, 466), у нього — «банды» (II, 245), бандерівці (так само, як і литовські «лісові брати») ставляться на одну дошку з власовцями і тавруються високонауковим терміном «нечисть» (I, 9)*. При цьому героїзуються НКВДисти та їхні польські «колеги»; автор навіть пишається тим, що один з його родичів воював у польському Корпусі Безпеченства Войскового (аналог СМЕРШу). Кому-кому, а тим, хто постраждав, скажімо, від акції «Вісла» 1947 р., коли сотні тисяч українців було знищено, кинуте в концтабори, виселено з їхніх споконвічних земель, насамперед до Сибіру, добре відома ціна «подвигів» НКВД та польського UB.

Ще багато чого можна написати про двотомник красноярських авторів, але боюся, що читача може втомити огляд їхніх новостаромодних теорій, дешевих сенсацій, та численних «ляпів».

Насамкінець варто зробити певне узагальнення. Вперше за десятки років на території колишнього СРСР уголос заявив про себе ринок. На пострадянському просторі відбуваються складні процеси в соціально-економічному житті суспільства. На підготовлені до друку унікальні джерела, наприклад, на знамениту «Литовську метрику», літописи, хроніки, краєзнавчі матеріали особливого попиту немає, немає й коштів для їх видання ...Не забуваймо, що Україна є чи не єдиною державою світу, де книжкова продукція обкладена такими важкими податками. Тому книжкові базари завалені російськомовними «анжеликами» та «милордами глупими», «інтересними газетами» з «аналізом» інтимного життя королів і царів тощо. На очах упав рівень культури і «маскультури», на очах відбувається люмпенізація суспільства. Обиватель вимагає зробити йому «красиво», і соціальне за-

* Тут варто додати, що РОА Власова все ж була фронтовою частиною і ні про який рух власовців-партизан, та ще й на території Польщі, досі не було відомо. Цікаво, де й коли міг повоювати з ними в Польщі родич п. Бушкова?

мовлення відповідно виконується. Тепер на додачу до «жовтої» преси, маємо вже й «жовту» історіографію. Це явище потребує свого дослідження не лише соціологами, психологами, а й істориками. Тут уже без Бушкова не обійдешся, бо його сміливо можна зарахувати до чільних постатей «жовтої» історіографії, до її королів чи генералів. Але в тій науці, яка зветься історією, йому з такими писаннями вище ефрейторського звання не піднятися...

ЛІТЕРАТУРА

1. Бушков А. А. Россия, которой не было. Москва — С.-Петербург — Красноярск, 2001. — 608 с. Перше видання цієї книги вийшло в Красноярську в 1997 р.
2. Бушков А. А., Буровский А. М. Россия, которой не было-2. Русская Атлантида. Москва — Красноярск, 2001. — 512 с.
3. Гваньїні О. «Хроніка про Татарську землю». — Запоріжжя, 2000.